

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Adéla Smejkalová

**Sourozenecký vztah jako protektivní faktor
zvládání zátěže**

The sibling relationship as a protective factor

Praha 2018

Vedoucí práce: doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc. za čas, ochotu a trpělivost, kterou mi věnovala, za cenné podněty a inspiraci. Dále bych ráda poděkovala celé své rodině, přátelům a svým nejbližším za podporu během psaní této práce a během celé doby studia a v neposlední řadě Alanu Turingovi za pomoc s metodologickou částí výzkumného projektu.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. 7. 2018

.....

Adéla Smejkalová

Abstrakt

Bakalářská práce se v literárně přehledové části zaměřuje na charakteristické znaky sourozeneckých vztahů a na jejich proměny v průběhu života. Blíže jsou popsána specifika interakce mezi sourozenci v různých vývojových obdobích, zejména v dětství a ve stáří. Zvláštní důraz je kladen na otázku, jakým způsobem je tento vztah ovlivňován takovými událostmi, jako jsou hádky a rozvody rodičů, pěstounská péče, příchod nevlastního sourozence a vývojové postižení sourozence, a zda v těchto případech může sourozenecký vztah sloužit jako protektivní faktor podněcující zdravý rozvoj osobnosti a přispívat životní spokojenosti. V návrhu empirického šetření je předložen návrh kvantitativního šetření, kde jsou tyto otázky specifikovány na období stáří, kdy jedinec hodnotí svůj život z celoživotní perspektivy. Cílem je porovnání sourozeneckých dyád seniorů, s přihlédnutím ke stresujícím okolnostem, které je v životě potkaly.

Klíčová slova

sourozenci, sourozenecký vztah, resilience, wellbeing, životní spokojenost, protektivní faktor

Abstract

The bachelor thesis is in the literature review focused on the characteristic features in sibling's relationships and their changes during lifetime. Specifics of the interaction between siblings during different developmental period, particularly in childhood and subsequently in old age, are described more closely. Emphasis is placed on how this relationship is influenced by events such as quarrels and divorce of parents, foster care, the arrival of a step-siblings and developmental disability of a sibling, and whether in these cases the sibling relationship can serve as a protective factor stimulating healthy development of personality and contributing to life satisfaction. The proposal of the empirical research describes a quantitative research where these questions are specified for the old age of the individual when assessing their life from a lifespan perspective. The aim is to compare seniors' sibling dyads, considering the stressful circumstances they have experienced in their lives.

Keywords

sibling, sibling relationship, resilience, wellbeing, life satisfaction, protective factor

Obsah

Úvod	7
Literárně přehledová část.....	9
1. Místo sourozeneckých vztahů uvnitř rodiny a jejich vývoj.....	9
1.1 Význam sourozeneckého vztahu pro zdravý vývoj jedince.....	12
1.2 Trvalost a vývoj sourozeneckého vztahu	13
1.2.1 Specifikum sourozeneckého vztahu v období dětství	15
1.2.2 Specifikum sourozeneckého vztahu ve stáří	16
2. Koncept resilience a zátěžové faktory působící na sourozenecký vztah	18
2.1 Koncept resilience v sourozeneckém vztahu	18
2.2 Zátěžové faktory působící na sourozenecký vztah	21
2.2.1 Manželské konflikty a jejich dopady na sourozenecké vztahy.....	22
2.2.2 Rozvod a sourozenecké vztahy	23
2.2.3 Náhradní rodinná péče a její dopad na sourozenecký vztah.....	24
2.2.3.1 Pohled biologických dětí na děti pěstounské	27
2.2.4 Vývojové postižení sourozence	28
Návrh výzkumného projektu	31
3. Cíle výzkumu.....	31
4. Design výzkumného projektu a průběh výzkumu	32
5. Výzkumný soubor	32
6. Výzkumné metody.....	33
7. Způsob zpracování dat.....	34
8. Etika navrhovaného výzkumu	34
9. Diskuse	35
Závěr.....	37
Seznam použité literatury	39

Úvod

Výzkum sourozeneckých vztahů v oblasti psychologie nabývá na významu. Většina těchto výzkumů, které se dosud této problematice a jejím významu pro socializaci, well-being, pracovní uplatnění, motivaci, osobnostní charakteristiky a další oblasti věnují, se však obvykle uskutečnila v milujícím prostředí úplných rodin (Conger, Stocker & McGuire, 2009; Dunn, 2007).

Méně pozornosti bylo zatím věnováno zkoumání role sourozeneckých vztahů v rodinách čelících stresujícím faktorům, jako jsou chronická či nevléčitelná onemocnění, mentální či tělesné postižení sourozence, nebo takovým okolnostem, jako jsou chudoba, úmrtí rodiče nebo rodičovské konflikty. Pokud k takovým výzkumům dochází, prioritně se zaměřují na interakci rodič – dítě, méně poté na interakci dítě – dítě.

Mnoho rodin čelí různě stresujícím okolnostem každý den, ale málokdy se tyto okolnosti objevují jako témata v normativních výzkumech. (Conger, Stocker & McGuire, 2009; Hodapp, Glidden, & Kaiser, 2005). V této práci se tedy věnuji vybraným stresujícím událostem v souvislosti s tím, zda a případně jakým způsobem zde hraje sourozenecká vazba roli moderující proměnné.

Práce je členěna na dvě hlavní části: literárně přehledovou a výzkumnou. V literárně přehledové části nejprve definuji sourozenecký vztah a zasazuji ho do kontextu rodiny, kterou též definuji s přihlédnutím na nově vznikající formy rodin. Popisuji vybrané aspekty proměn sourozeneckého vztahu v čase, zejména se zaměřuji na jeho význam pro období dětství a stáří. Dále definuji pojmy duševní pohody a resilience a uvádím je do souvislosti s tím, jakou roli v nich hraje sourozenecký vztah. Zajímám se o otázku, zda kvalita sourozeneckého vztahu přispívá celkové životní spokojenosti ve stáří.

Dále popisuji specifika zátěžových faktorů, které sourozencům vstupují do životů a skrze zahraniční i české výzkumy zjišťuji, zda sourozenecký vztah tyto události pomáhá překonávat a vyrovnávat se s nimi tak, aby jedinci prospívali dobrým, zejména duševním, zdravím a nerozvíjela se u nich maladaptivní přizpůsobení či prožívání jako jsou například deprese. Podrobněji rozvádím vliv takových událostí, jako jsou rodičovské hádky a konflikty, rozvod, uzavření nového sňatku, umístění dítěte do náhradní péče, a nakonec vyrůstání se sourozencem postiženým mentálním či tělesným handicapem. V případě náhradní péče definuji nejprve její podoby a následně hlouběji charakterizuji podobu pěstounské péče. Této problematice se věnuji nejen z pohledu dětí umisťovaných do

pěstounské péče, ale také z pohledu biologických dětí. Zajímám se o faktory, které přispívají pozitivnímu přijetí dítěte do rodiny, a které tuto situaci naopak ztěžují.

V empirické části si pokládám otázku, zda sourozenecký vztah přispívá celkové duševní pohodě a jakými faktory je ovlivňován. Data získávám pomocí kvantitativního i kvalitativního šetření. Nejprve provádím kvalitativní analýzu faktorů, které jedinci vnímají jako zátěžové. Ty poté využívám v kvantitativní části, kde u jedinců skrze dotazníkové šetření zjišťuji, jaké z těchto faktorů jsou důležité právě pro ně. V dotazníkovém archu spolu se zátěžovými faktory respondenti vyplňují také demografické údaje o věku svém a svého sourozence, věkovém rozestupu, pohlaví atp. a dále stručný inventář kvality sourozeneckého vztahu a duševní pohody. Pomocí vícenásobné lineární regrese poté zjišťuji, jaká je souvislost mezi jednotlivými faktory.

Čerpám přitom jak z poznatků starších odborných příspěvků, tak zejména z těch aktuálních. Využívám českou i zahraniční odbornou literaturu. Seznam použité literatury poté zpracovávám podle platných standardů APA (American Psychological Association).

Literárně přehledová část

1. Místo sourozeneckých vztahů uvnitř rodiny a jejich vývoj

Sourozenecký vztah je komplexní fenomén, který je ovlivňován celou řadou vlivů, a proto je nutné ho vždy vnímat nejen jako specifickou vazbu mezi bratrem a sestrou, případně dalšími sourozenci, ale zejména v konkrétním kontextu, ve kterém je utvářen. Pravděpodobně nejvýznamnějším kontextem sourozeneckého vztahu je kontext rodiny, proto je pro její definici vyhrazeno několik následujících řádků.

Klíčem k tajemství pochopení lásky, prožívání a určitých modelů chování člověka, které ho provázejí celý život, je pochopení dětství a vztahů tvořených okolo něj. Díky vřelým vztahům a pozitivním zkušenostem si dítě utváří pocit vnitřní jistoty a vyrovnanosti, pozitivní vztah ke světu i sobě samému a schopnost udržovat spolehlivé a stabilní vztahy s jinými lidmi (Bowlby, 1969, 1980; Herman, 2008; Langmeier & Matějček, 1974).

Výrost (1998) vymezuje rodinu následovně: *„Rodina je jakýmsi nejuniverzálnějším socializačním činitelem, který poskytuje jedinci identifikační vzory, seznamuje ho s předpokládaným chováním pro mužskou a ženskou roli. Učí jedince reagovat žádoucími způsoby v procesu interakce a umožňuje mu praktické ověření získaných dovedností v rámci rodiny. Uplatňuje se jako regulátor chování jedince a poskytuje mu společensky žádoucí normy. Pod vlivem rodinného působení se vytváří postoj k personálnímu okolí, k sobě samému i společnosti obecně“* (str. 323). Jako hlavní funkce poté uvádí funkci reprodukční, materiální, výchovnou a emocionální.

Rodina je místem, kde se utváří první vztahy dítěte. Je také první sociální skupinou, se kterou se dítě seznamuje. Plní biopsychosociální funkci. Její hlavní biologickou funkcí je reprodukce. Skrze psychosociální funkci se dítě seznamuje a přejímá hodnotový systém, postoje, později představy o domově, o pracovním uplatnění, kulturních zvycích a tradicích, stává se bytostí kulturní (Matoušek, 1993). V tomto pojetí zde svou nezastupitelnou úlohu zaujímá také sourozenecký vztah, neboť jak uvádí Matějček: *„Děti v rodině spolu tráví obvykle mnohem více času než každý zvlášť se svými rodiči... Jeden je druhému více partnerem než kterýkoli z rodičů nebo jiných dospělých v rodině“* (1986, str. 54-55)

Vágnerová (2000) připisuje významný vliv sourozencům jakožto zdroji sociální stimulace, a to už od období batolecího věku. Podle ní se jedná o tzv. “alternativní zdroj sociální stimulace”, neboť díky sourozencům získávají děti i jiné zkušenosti než skrze stimulaci prostřednictvím rodičů. Nejde přitom o četnost vzájemného kontaktu, ale o jeho kvalitu.

Na jednu stranu může zejména prvorozené dítě zpočátku žárlit na svého mladšího sourozence a cítit se ohrožené, neboť ho připravil o jeho pomyslné místo na slunci pozornosti rodičů – jak říká Adler, „sesadil ho z trůnu“. Na druhou stranu, u některých dětí *“kromě pocitu ohrožení, existují u dětí tohoto věku i tendence, které vyplývají z obecné potřeby sociálního kontaktu. Už 18 měsíční děti chtějí být aktivními partnery v jakékoliv sociální interakci, tedy i ve vztahu k malému dítěti (pokoušejí se pomáhat, pečují, napodobují chování matky)”* (Vágnerová, 2000, str. 99). Zdá se tedy, že takový sourozenecký vztah může napomáhat rozvoji prosociálního chování vůči zranitelnějšímu jedinci.

Podstatné je, že značná část toho, jak kvalitní vztah mezi sourozenci vznikne, závisí na rodičích, na způsobu, jakým připraví dítě na příchod staršího sourozence, jak rovnoměrně poté budou rozdělovat svou lásku a pozornost mezi sourozence (Chytrý, 2016; Vágnerová, 2000). Čím většího pocitu spravedlnosti nabydou, tím je pravděpodobnější, že mezi nimi vznikne přátelský a altruistický vztah (Chytrý, 2016).

Známým stereotypem je, že starší sourozenec je vůči svému mladšímu sourozenci, a následně i v dalších vztazích, racionálním vůdcem, svědomitým pečovatelem, ochráncem, jakýmsi druhým rodičem. Vágnerová (2000) vypožadovala, že se toto chování formuje už v batolecím věku, kdy starší sourozenci začínají napodobovat chování svých rodičů a vůči svým mladším sourozencům – kojencům, se chovají altruisticky, laskavě, dobrosrdečně. Ačkoliv jsou zatím stále velmi egocentričtí a nejsou tím pádem zatím schopni odhadnout potřeby jejich mladšího sourozence, je to první zkušenost vůdčí role.

Rodina je zároveň místem, které všem jejím členům, dětem i dospělým, poskytuje domov (Matoušek, 1993). Domov je místo, kde odkládáme naše role a stáváme se sami sebou. Poskytuje svým členům podporu a pocit bezpečného zázemí. V ideálním případě poskytuje svým členům bezpodmínečnou lásku a přijetí.

Potřebu pocitu bezpečí a lásky dítěte popsal i Berne. Podle něho každá osoba má v sobě zakořeněnou potřebu cítit se neohrožena a milována, která se v průběhu života mění

na potřebu být uznána. Těchto potřeb se dosahuje skrze tzv. „pohlazení“. Malé děti tyto pohlazení získávají skrze hlazení, mazlení, vřelé chování a vlídnou péči, něhu, pozornost ze strany jeho nejbližších. Později funkci těchto pohlazení přejímají kamarádi, přátelé, partneři, kteří nám projevují svou náklonnost, uznání, lásku. Prvotní mateřská pohlazení však nic nenahradí. Podle Berne je tato vzpomínka tak silná, že se už se ji celý život snažíme jen nahradit. Při nedostatku těchto pozitivních pohlazení hledá dítě alespoň ty negativní. Zlobí, aby dosáhlo kritiky, a tím pádem alespoň nějaké pozornosti. Tím je uspokojován jeho hlad po podnětech. Na základě těchto interakcí si utváří scénáře, které ho provází celý život. V konstruktu transakční analýzy zaujme následně k druhým jeden z těchto postojů: 1. já jsem ok, ty jsi ok; 2. já nejsem ok, ty jsi ok; 3. já jsem ok, ty nejsi ok; 4. já nejsem ok, ty nejsi ok.

Herman (2008) považuje zdravou rodinu za základ zdravé osobnosti. Děti potřebují mít pocit, že ať se stane cokoliv, vždy budou mít někoho, na koho se budou moci spolehnout, kdo pro ně bude oporou. Nazývá to “vlídnou spolehlivostí” a označuje ji jako jeden z nejdůležitějších prožitků našeho života. Je klíčem k důvěře v sebe i svět kolem nás.

Ačkoliv z výše uvedených řádků vyplývá, že zdravá rodina je klíčová pro zdravý vývoj osobnosti, současná podoba rodin se neustále mění a ideální podoba soudržnosti, vzájemné podpory a lásky, toho bezpečného přístavu, kam se všichni rádi vracíme, zůstává často jen v našich představách. Aktuálním trendem současných rodin je směřování k nižšímu počtu členů směrem k nukleární rodině, ubývá soužití s příbuznými (Kohoutek, 2001). Naopak společně s narůstající rozvodovostí a uzavírání dalších sňatků začíná narůstat takových forem rodin, kde společně žijí děti, které se narodily v jiném partnerství. Takové nazýváme smíšené rodiny (Coleman, 2014; Kohoutek, 2001). Začíná být také běžná přítomnost pouze jednoho rodiče při výchově, nižší počet dětí na jednu ženu a tím i méně sourozenců (Možný, 2006).

Chytrý (2016) díky těmto trendům přisuzuje význam staršímu sourozenci, neboť v menších rodinách nabývá každý jednotlivý člen na významu, co se týká podílu na chodu celé domácnosti a na působení na všechny rodinné příslušníky. S tím však připadá na staršího sourozence zároveň větší zodpovědnost. Podle některých studií (Grusec, Hastings, 2007) vyrůstá v sourozeneckém vztahu až 80 % populace, podle jiných dokonce až 90 % (Milevsky, 2011). Důležité je se však zamyslet nad tím, jak silný tento vztah je, nakolik se skutečně cítí být sourozenci a nakolik se jedná pouze o formální propojení (Chytrý, 2016).

1.1 Význam sourozeneckého vztahu pro zdravý vývoj jedince

Mezi prvními, kteří poukázali na skutečnost, že rodinu není možné vnímat pouze jako izolovanou jednotku matky, otce a dítěte, nýbrž k ní musíme přistupovat holisticky, jako k systému vztahů zahrnující nejen rodiče, ale také sourozence, byl Alfred Adler. V našich končinách se k tomuto pohledu mimo jiné připojil i Matějček (1994), který říká: „...psychologické výzkumy ukázaly, že vědomí vlastního já, vlastní osoby, svébytnosti se u dítěte dříve a pevněji vytváří tehdy, když tu není jen jeden vztah, tj. já a ty, například jenom matka a dítě, ale když fungují vztahy nejméně tři, tj. já, ty a on či ona, tj. například matka – dítě – otec, či kdokoli jiný další... To už vytváří bohaté předivo vztahů, do něhož je dítě organicky zapojeno” (str.13).

Vágnerová (2012) uvádí, že sourozenecký vztah je nezanedbatelný zejména pro citový a osobnostní vývoj. Sourozenec vždy bude součástí rodiny a jeho pozice bude vždy neměnná. Vždy bude prvorozeným, benjamínkem, prostředním sourozencem nebo jedináčkem. Ke staršímu bude pomyslně vzhlížet a učit se od něj. Říká, že jejich vzájemná interakce může podpořit *“rozvoj sociálního porozumění, lépe vnímat pocity, potřeby a chování druhých lidí. Donutí je to k osvojení účelných strategií chování, které odpovídají jeho postavení v sourozenecké skupině. Musí se naučit řešit konflikty, vyjednávat a akceptovat kompromis. Od problémů nemůže odejít, ale musí se s ním vyrovnat”* (str. 155).

V sourozenci může vidět svůj vzor, utvářet s ním koalice, či v něm naopak spatřovat příklad, od kterého se chce co nejvíce distancovat. Klimeš (2000) popisuje následující možné pozitivní přínosy plynoucí ze sourozeneckého vztahu:

- poskytnutí citové opory
- zdroj nových podnětů
- rozvoj schopnosti kooperace
- spolupráce v problémových situacích
- možnost učení, nápodoby
- možnost sourozenecké koalice a vyvažujícího faktoru proti rodičovské koalici
- určitá úleva zátěže rodičům

- příležitost pro zdravou kompetici

Negativní možné dopady uvádí následující:

- sourozenecká rivalita, žárlivost
- ubíjení sebevědomí, talentu ap. mladších sourozenců
- negativní důsledky preferování jednoho dítěte na úkor druhého
- nezdravé sexuální kontakty mezi dětmi (zpravidla nevlastními)

Otázka, zda nakonec převáží pozitiva či negativa, je ze značné míry určeno kvalitou vztahu, který mezi nimi vznikne (Wojciak, McWey, & Waid, 2018).

Kvalita sourozeneckého vztahu se často měří ukazateli vřelost (warmth) a pozitivita (positivity), které zahrnují spojení (companionship), vedení (guidance), důvěrnost a péči (Blyth, Hill, & Thiel, 1982; Furman & Buhrmester, 1985). Pokud jsou naplněny tyto položky, lze sourozenecký vztah označit jako vřelý, a jako takový funguje jako ochranná síť před nepříznivými životními událostmi (Gass, Jenkins, & Dunn, 2007; Jenkins, 1992).

Některé výzkumy naznačují (Gold, 1989; Wojciak, McWey, & Waid, 2018), že kvalita sourozeneckého vztahu variuje v průběhu života. Jedinci v období středního dětství vykazují méně vřelé vztahy než dospívající sourozenci, zároveň se však ukazuje, že je vřelost sourozeneckého vztahu v období středního dětství pro další fáze života důležitější než v období dospívání (Wojciak, McWey, & Waid, 2018). S takovými myšlenkami se setkáváme i v české literatuře. Matějček (2007) například uvádí, že „*si musíme uvědomit, že vztahy mezi sourozenci nejsou nikdy definitivní*“ (str. 24). To znamená, že role a vzájemné působení se mění v závislosti na vývojovém období každého z nich a v závislosti na jejich společné historii, která tvořila jejich vztah. Jako intervenující proměnná do toho vstupují rodiče a jejich požadavky a očekávání směrem k dětem, která jsou též velmi specifická pro každé vývojové období. Od starších sourozenců se většinou očekává, aby šli mladším příkladem, zatímco k mladším bývají rodiče shovívavější, svobodomyšlnější, přeneseno do teorie žvlů – vzdušnější (Čáp, 1996; Vágnerová, 2012). Také se ukazuje, že starší sourozenci mají větší vliv na mladší než naopak (Vágnerová, 2012).

1.2 Trvalost a vývoj sourozeneckého vztahu

Sourozenecký vztah je jedním z nejspecifičtějších vztahů, do kterých v průběhu našich životů vstupujeme. Je tím nejdelším vztahem, který kdy prožijeme, a to bez možnosti volby, zda do něj vstoupit chceme, či nikoliv (Vágnerová, 2012). Matějček (2005) uvádí:

„Základní charakteristikou sourozeneckého pořadí je jeho danost, stálost a osudovost. Sourozence si sami nevybíráme, jsem mladším ze dvou nebo nejstarším ze čtyř od počátku do konce života“ (str. 370).

Ačkoliv ideál sourozeneckého vztahu vypadá jako složení harmonického kooperujícího týmu, ve skutečnosti je mnoho sourozeneckých vztahů charakteristických ambivalentními pocity, konflikty, žárlivostí a neustálými šarvátky. Zajímavé však je, že přestože jsou plné ambivalentních pocitů, spíše než kooperací a důvěrou, stále je velmi pravděpodobné, že mezi nimi vznikne silné emocionální pouto trvající po celý život (Ainsworth, 1989). Na rozdíl od přátel, kteří si jsou řadu let velmi blízko a poté se od sebe v mnoha případech časem vzdálí, vazba se sourozencem bývá trvalá, i když je ambivalentní. Tuto trvalost můžeme vysvětlit kulturně, biologicky a psychologicky (Ainsworth, 1989).

Prvním faktorem, který ovlivňuje kvalitu a trvalost sourozeneckého pouta, je kultura. Podle Weisse (1974) se zdá, že společnost má tendenci děti směřovat k tomu, aby své sourozence vnímaly jako spojence, na které se mohou v případě nouze mohou spolehnout. Vskutku mnoho lidí má pocit, že od svých příbuzných mohou žádat pomoc, o kterou by se zdráhali požádat své přátele, ať už jakkoliv blízké. Stejně tak se cítí povinni poskytnout pomoc svým příbuzným, když si to situace vyžádá (Ainsworth, 1989; Weiss, 1974). Takové postoje činí rodinu pro jedince velmi důležitou součástí jeho sociální sítě.

Biologické či evolučně-psychologické vysvětlení je založeno na teorii, že klíčovou dynamikou evoluce není přežití ani jednotlivců, ani druhů, ale jednotlivých genů. Ainsworthová (1989) si k vysvětlení vypůjčuje Hamiltonův pojem inkluzivní zdatnosti, jež předpokládá, že reprodukční úspěch jedince není závislý pouze na šíření jeho vlastních genů (přímá reprodukce), ale také na šíření genů jeho příbuzných (nepřímá reprodukce). Proto jedinec pomáhá svým sourozencům, neboť skrze přežití jejich genů přežívají i jeho vlastní.

Řekněme více psychologický přístup k vysvětlení síly sourozeneckého pouta spočívá ve sdíleném pozadí zkušeností v rámci rodiny nebo jiné příbuzenské skupiny. I za předpokladu, že mezi sebou sourozenci v současné době pociťují rivalitu nebo vyhledávají jiné zájmy a věnují se odlišným aktivitám, pozadí jejich životů bývá protkané společným předivem, které vnáší podobnosti do jejich hodnotových systémů, náhledů na mnohé situace a zároveň jim umožňuje porozumět tomu druhému, a to často bez potřeby výslovné komunikace (Ainsworth, 1989). Cicirelli (2013) k tomu připojuje komentář, že

sourozenecký vztah je, na rozdíl od kamarádkého nebo partnerského, připsaný, nikoliv získaný. To znamená, že vzniká narozením, případně legislativním úkonem v případě příchodu nevlastního sourozence. Z toho vyplývá, že ačkoliv se sourozenci mohou odstěhovat, redukovat kontakt či se od sebe v průběhu života vzdálit či zcela oddělit, sourozeneckou vazbu jako takovou oddělit nemohou – zatímco z přátel se mohou stát nepřátelé, sourozenci budou vždy sourozenci. Tato skutečnost umožňuje sourozencům k sobě neustále hledat nové cesty, pokud některá z těch předchozích vedla do slepé uličky.

1.2.1 Specifikum sourozeneckého vztahu v období dětství

Vágnerová (2005) uvádí, že sourozenecké vztahy v předškolním období mívají ambivalentní charakter. Vždy jsou ovlivněny věkem a vývojovou úrovní obou dětí. V případě, že je mezi dětmi malý věkový rozestup, připomíná jejich vztah často vztahy s vrstevníky. Objevuje se mezi nimi přirozená rivalita, soupeřivost o rodičovskou přízeň a s ní spojená žárlivost, na druhou stranu dokáží vytvářet silné koalice a poskytovat si vzájemnou podporu, zvláště v případě, kdy se na ně rodiče zlobí, či při společné hře (Vágnerová, 2005).

Pokud je jeden ze sourozenců výrazně starší než druhý, mladší většinou přejímá roli toho, který ke staršímu vzhlíží, napodobuje jej, snaží se ho “dohnat”. Starší tedy zaujímá roli modelu. Jak už bylo uvedeno, často zaujímá pečovatelskou, svým způsobem rodičovskou roli. Pomáhá rozvíjet sociální dovednosti svému sourozenci, stejně jako zvládat školní povinnosti a mnohému je sám učit (Chytrý, 2016; Vágnerová, 2000). Tím se zároveň sám rozvíjí. Veškeré jejich interakce (i ty negativní) napomáhají rozvoji porozumění pocitům a přáním druhých. Oproti komunikaci mezi dítětem a rodičem je komunikace mezi sourozenci více interakční, oboustranná, sourozenci se baví o zájmech a pocitech jeden druhého. Rodičovská komunikace je proti tomu spíše jednostranná, zaměřená od rodiče směrem k dítěti (Vágnerová, 2000).

V období dospělosti je poté intimní každodenní interakce v prostředí sdíleného domova, která byla typická pro období dětství, nahrazena komunikací skrze telefonní hovory a pravidelné návštěvy. To zvyšuje riziko redukování jak kvality, tak kvantity kontaktu na naprosté minimum v souvislosti s vnějšími vlivy a neočekávanými životními událostmi (Cicirelli, 2013)

1.2.2 Specifikum sourozeneckého vztahu ve stáří

Vzhledem k tomu, že sourozenecké pouto trvá po celý život, je zajímavé nahlédnout na to, jak toto pouto vnímají sourozenci na sklonku svého života. Cicirelli v roce 1989 provedl výzkum, ve kterém si kladl otázku, zda prožívaná duševní pohoda starších osob závisí na vnímání blízkosti vztahu se svým sourozencem, na vnímání jakýchkoliv narušení této vazby a na pohlavní kombinaci sourozenců. Jeho výzkumu se zúčastnilo celkem 83 respondentů ve věku 61 až 91 let, kteří byli dotazováni na kvalitu vztahu s každým jejich žijícím sourozencem. Hodnotili pocity blízkosti, konflikty, rivalitu a úroveň lhostejnosti k sourozencům. Sledovanou závislou proměnnou byla míra prožívané deprese. Cicirelli provedl samostatné korelační analýzy pro čtyři pohlavní kombinace sourozenců. Silné pouto k sestrám (ať už ze strany žen nebo mužů) korelovalo s nízkou mírou deprese. Zároveň v případě, že ženy reflektovaly konflikty nebo lhostejnost se svými sestrami, jejich míra prožívané deprese byla naopak vyšší.

Ross a Milgram (1982) vycházeli z předpokladu, že pokud nás sourozenecké vztahy ovlivňují na začátku našich životů, budou nás ovlivňovat i za jeho druhou polovinou. Ve své kvalitativní studii provedli rozsáhlé rozhovory se skupinami klinických pacientů a dospěli k závěru, že starší osoby připisují sourozencům veliký význam. Jejich kritérii byly blízkost, rivalita a zlomové události v jejich životech (jako svatba, rozvod, úmrtí v rodině). Jednou z takových zlomových událostí, kterou respondenti uváděli, bylo také úmrtí sourozence. Zajímavé na tom bylo, že většina těchto ztrát (kromě jedné) nastala v jiném období než ve stáří a respondenty byla vnímána jako stěžejní pro posílení sourozenecké vazby s ostatními sourozenci. Proti tomu ztráta rodiče se pojila z hlediska posílení vztahu se sourozencem s rozporuplnými výsledky. V případě, že k úmrtí došlo přirozeným způsobem v důsledku stáří, sourozenci vyhledávali společnost jeden druhého, sdíleli smutek a společně vzpomínali na zážitky s rodičem. Na druhou stranu, pokud došlo k úmrtí rodiče neočekávaně, byl zejména starší sourozenec vytlačován ze vzájemné vazby. Takové rozdíly je možné částečně vysvětlit specifiky daných situací. V případě, že dochází ke smrti přirozeně, je možné ji už předem pomalu očekávat a určitým způsobem se na ni, třebaže nevědomě, připravovat. Neočekávaná úmrtí jsou proti tomu spojená se šokem, pocity ztráty jistoty, sebeobviňování a obviňování druhých.

Cicirelli (1980a, 1980b) zjistil, že ty starší osoby, které intenzivně interagují se svými sourozenci, snadněji dosahují well-beingu, což v jeho pojetí znamená, že si zachovávají větší pocit kontroly nad svým životem (který je manifestován vnitřním locus

of control). Nicméně je nutné zmínit i studie, které tuto souvislost nepotvrdily. McGhee (1985) provedl studii na vzorku 231 starších osob, souvislost mezi četností interakce a životní spokojeností starších osob však nezjistil. Rozdílné výsledky však mohou být dané tím, že zatímco Cicirelliho kritérium byla kvalita kontaktu, McGhee za své kritérium zvolil četnost kontaktu.

S well-beingem zde operacionalizují jako s globálním konceptem, jehož ukazateli jsou životní spokojenost, morálka, sebevědomí, locus of control a deprese. Zde bychom mohli podotknout, že vnímání well-beingu se v průběhu času proměnilo a zejména nepřítomnost deprese již nebývá vnímána jako určující faktor dosahování spokojenosti, nicméně na skutečnosti, že se jedná o fenomén, který je podmíněn mnoha okolnostmi, se nezměnilo téměř nic. Stále se jedná o komplexní fenomén a uvedené výzkumy jsou vždy ovlivněné tím, kterou z těchto oblastí vnímají jako nejpodstatnější.

Cicirelli (1989) vychází ve svém výzkumu z konceptu attachmentu, který dále rozšiřuje na dospělou populaci. Ve zkratce, termín attachment byl vytvořen Johnem Bowlbym v 80. letech a vztahuje se na silné emocionální a afektivní pouto mezi dvěma lidmi, konkrétně mezi dítětem a jeho primárním pečovatelem. Česky ho známe pod termínem “citové přilnutí”. Přestože se attachment původně rodí mezi matkou a dítětem v kojeneckém období, v průběhu dětství se může rozvinout k sourozencům a dalším lidem (Bank & Kahn, 1982a; Stewart, 1983) a zůstat silným po celý život (Bank & Kahn, 1982; Cicirelli, 1980a, 1989; Gold, 1989; Ross & Milgram, 1982).

Uvádí dva aspekty, které se podílí na tom, že citové přilnutí mezi sourozenci trvá po celý život, a to i přes separaci, ke které dochází v dospělosti. Prvním aspektem je to, že citové přilnutí pokračuje celý život, ale s nabývajícím věkem je uspokojováno na symbolické úrovni. Jedinec si oživuje pouto skrze vzpomínky, sdílené hodnoty, zájmy, cíle nebo společné přátele (Bank & Kahn, 1982a, 1982b; Ross & Milgram, 1982). Tato symbolická úroveň je doplňována příležitostnými návštěvami a telefonními hovory.

Druhý aspekt vyplývá z přirozených důsledků stárnutí. Čím je člověk starší, tím více si uvědomuje pomíjivost života, nevyhnutelnost konce svého i svých blízkých. Některé studie poukázaly na to, že čím jsou lidé starší, tím důležitější jsou pro ně pozitivní vztahy s jejich rodinou (Cicirelli, 1980b, 1985a; Gold, 1989; Ross & Milgram, 1982). Zdá se tedy, že pozornost od starých křivd, hádek či apatií přesouvají směrem k odpuštění a spojení (Gold, 1989; Ross & Milgram, 1982).

Gold (1989) se zabývala dynamikou sourozeneckého vztahu ve stáří, kdy si všimla, že sourozenecký vztah se v průběhu času proměňuje, a lze ho vyjádřit pomocí křivky, která připomíná písmeno U. Od období adolescence směrem ke stáří význam sourozeneckého vztahu většinou narůstá. Na základě výsledků svého kvalitativního výzkumu provedeném mezi 60 probandy ve věku od 65 let výše popsala celkem pět forem sourozeneckých vztahů:

- Důvěrné vztahy – charakteristické blízkostí, vzájemností, láskou, častým kontaktem, vzájemnou oporou a nízkým podílem negativních emocí
- Kongeniální vztahy – jsou podobné důvěrným vztahům s tím rozdílem, že v prvním případě se sourozenci považují za nejlepší přátele, zde už “pouze” za přátele, jsou charakteristické nižším zastoupením empatie než u důvěrných vztahů, nicméně v případě potřeby si též poskytují vzájemnou pomoc
- Loajální vztahy – jsou charakteristické vřelým, ale spíše formálním vztahem, přítomná už je i závist, rozhořčení a obecně vyšší míra negativních emocí než v předchozích dvou případech; pokud vedle sebe sourozenci přímo nežijí, jejich kontakt je řídký
- Apatické vztahy – sourozenci jsou si víceméně lhostejní, nevyhledávají vzájemný kontakt, o druhého nejeví přílišný zájem
- Hostilní vztahy – jsou typické vzájemnou negativní afektivitou, rivalitou, nevraživostí, odcizením, není možné očekávat uznání nebo vzájemnou podporu, pokud je to možné, vyhýbají se společnému kontaktu

2. Koncept resilience a zátěžové faktory působící na sourozenecký vztah

Jak je možné, že u určitých jedinců se i ve zdravých rodinách může objevit maladaptivní přizpůsobení okolnímu světu, a naopak u některých jedinců, kteří procházejí obtížnými podmínkami se žádné potíže neobjeví? Jaký vliv na tento rozdíl může mít sourozenecký vztah? Na tyto otázky současná oblast pozitivní psychologie odpovídá termínem resilience.

2.1 Koncept resilience v sourozeneckém vztahu

Koncept resilience a s ním související pojmy je nejdůležitějším faktorem, který nejen dětem, ale každému z nás umožňuje zvládat náročné životní situace. Jedná se o komplexní

fenomén z oblasti pozitivní psychologie, k němuž můžeme nalézt více definicí a zachycení v celém jeho rozsahu je prakticky nemožné (Kebza & Šolcová, 2008).

Obecně ji můžeme popsat jako schopnost přizpůsobit se a dosahovat pozitivních výsledků navzdory nežádoucím zkušenostem (Frazer, Galinsky, & Richman, 1999). Herrman a kol. (2011) k tomu připojují, že se jedná o dovednost zachování zdravého duševního vývoje skrze čelení nástrahám osudu. Jako překlad tohoto slova je uváděn termín “odolnost”, “nezdolnost”, “vzdornost”. V české literatuře se nejčastěji zůstává u anglosaského termínu resilience, popřípadě je využíván pojem “odolnost” (Kebza, 2005).

Výzkum v této oblasti v posledních několika desetiletích prošel zajímavým vývojem, kdy se ji autoři popisovali buď skrze její rysovou nebo procesuální podobu. To znamená, že na počátku byla resilience vnímaná jako relativně stabilní a neměnná charakteristika osobnosti, ale v průběhu času k ní výzkumníci začali přistupovat jako k dynamickému procesu se situačním charakterem, kde jedince ovlivňuje prostředí, ve kterém se nachází, a celý společensko kulturní kontext (Šolcová, 2009).

Nyní je možné ji vnímat zároveň jako proces, schopnost i výsledek. Je výsledkem složitých interakcí ochranných faktorů na straně jednotlivce, které mohou být vrozené i získané (např. poznávacích schopností, sebevědomí, pozitivního postoje k životu a stabilního otevřeného temperamentu), a také na straně prostředí, kde nejdůležitější úlohu sehrává rodinný systém (na prvním místě matka) a dále širší sociální prostředí (pozitivní vzory mezi dospělými, učitelé, kamarádi, prosociální příležitosti a komunita) (Masten, 1994; McLoyd, 1998; Werner, 1996).

Zajímavou charakteristikou tohoto pojmu je, že je často vnímán jako schopnost či kompetence, jak je uvedeno již v samotné definici. Zdá se však, že nutnou podmínkou pro zjištění, zda touto schopností disponujeme, je prožití negativních událostí, které narušují integritu duševního života individua. Bez prožití takových událostí nemá jedinec nikdy příležitost zjistit, zda touto silnou stránkou disponuje či nikoliv (Greene, 2010). V nejlepším případě by měl být výsledek resilience takový, aby lidem pomáhal objevovat a aplikovat síly, které se uvnitř jedince skrývají, a které mu umožňují směřovat k seberealizaci i přes nepřízeň osudu, kterou zažívá a umožnit mu vytvořit takové copingové strategie, které bude moci aplikovat v příštích situacích (Richardson, 2002). V tomto pojetí je možné ji částečně vnímat jako jakýsi motivační faktor, který nám umožňuje směřovat za našimi cíli.

Z tohoto postulátu vychází i Dyerová a McGuinessová (1996), které prožívání těžkostí vnímají jako první nezbytný předpoklad zvládnání těžkostí a rozvíjí ho o další bod, kterým je význam rodinného prostředí. Jako nutnou podmínku zde staví přítomnost alespoň jedné pečující emocionálně spřízněné osoby v dané chvíli. Takovou osobou může být matka, ale i otec nebo jiná blízká osoba, včetně sourozence. Přítomnost takového člověka a zrcadlení vnitřní hodnoty jedince jsou stěžejními podmínkami pro rozvoj resilience.

Zjištění Dyerové a McGuinessové podporují i závěry Wojciaka a kol. (2018), který ukázal na signifikantní souvislost mezi vřelostí sourozeneckého vztahu a následnou psychickou odolností. Sourozenci, kteří uváděli silnější sourozenecké pouto, se jeví zároveň jako resilientnější a to skrze různé kultury a etnika, bez ohledu na pohlaví či vývojové období. Podle některých odborníků nemusíme vztahovat koncept resilience pouze na jednotlivce, ale na celé skupiny, organismy, na jakékoliv systémy, které jsou spolu vzájemně interagují. Za takový systém můžeme považovat i rodinu, popřípadě sourozenecký vztah (Masten, 2014; Richardson, 2002).

S konceptem resilience se pojí mnoho příbuzných pojmů. Z jejich výčtu můžeme uvést termín protektivní faktor, ameliorativní faktor, adaptace, flow, optimismus, vulnerabilita, locus of control, hardiness, sense of coherence, naučená bezmocnost, self-efficacy, strengths a optimal experience. Ačkoliv rozsah této práce neumožňuje rozbor v celé jejich šíři, důležité je, že všechny směřují ke stejnému cíli, a to dosahování well-beingu nebo ekvivalentnímu označení authentic happiness, v české literatuře známým pod pojmy duševní pohoda nebo autentické štěstí.

Vzhledem k tomu, že se v následujícím textu dotýkám blíže vztahu mezi well-beingem a sourozenectvím, přiblížím zde tento koncept, aby bylo zřejmé, o co se jedná a s jakými pojmy operuji. Pojem well-being má mnoho ekvivalentů, ale do českého jazyka je nejčastěji překládán jako pohoda, popřípadě osobní pohoda (Kebza & Šolcová, 2003). V literatuře se dále můžeme setkat s ekvivalentními označeními jako životní spokojenost, blaho, prosperita, zdatnost, zdraví a další (Kebza & Šolcová, 2003).

V klinické psychologii je stále přítomný trend well-being vymezovat jako nepřítomnost deprese (Joseph & Wood, 2010). Blatný (2010, s. 198) definuje osobní pohodu jako „dlouhodobý či přetrvávající emoční stav, ve kterém je reflektována celková spokojenost člověka s vlastním životem.“

Mezi aktuální teorie životní pohody patří teorie vzkvétání (flourish) Seligmana (2011), podle které je štěstí složené z několika složek: pozitivních emocí (positive emotions), zaujetím vykonávanou činností (engagement), pozitivními mezilidskými vztahy (relationships), smyslem života (meaning) a dosahováním cílů (accomplishment). Tento model je známý pod zkratkou PERMA.

V souvislosti s resiliencí dětí se můžeme setkat s pojmem Exploring (prozkoumávání, bádání), které je charakteristické právě pro ty děti, jež můžeme nazvat resilientními. Je jakýmsi opakem naučené bezmoci. Ve chvílích, kdy na děti rodiče nemají čas či jim z nějakého jiného důvodu věnují málo pozornosti, děti se nevzdávají a samy začnou prozkoumávat okolí, experimentovat a nabývat takové zkušenosti, díky kterým se naučí velmi brzy nejen postarat samy o sebe, ale leckdy i o své mladší sourozence (Homolka, 2007).

Minuchin (1964) takové děti označuje termínem „rodičovské děti“. Takové děti se dostávají do procesu, který můžeme označit jako „parentifikace“ (Šterbová, 2016). Jsou to takové děti, které vůči svým sourozencům ztvárňují roli rodičovské autority, což může být v pořádku, pokud jsou role v rodině jednoznačně vymezeny či pokud k převzetí odpovědnosti ze strany dítěte dochází na krátkou omezenou dobu. Taková situace může posílit vnímání jejich vlastní účinnosti (self-efficacy), smysl pro zodpovědnost a rozšířit jejich copingové strategie, což jim následně posiluje vnitřní koherenci (Minuchin, 1964). Na druhou stranu tím, jak se dítě staví svým způsobem do role rodiče, se zvyšuje riziko syndromu pečovatele v dospělosti, což znamená, že si jedinci vytváří vzor chování, který je v dospělosti spojen s přehnanou péčí o druhé, často na úkor přehlížení svých vlastních potřeb (Minuchin, 1964; Šterbová, 2016).

2.2 Zátěžové faktory působící na sourozenecký vztah

Na opačném pólu proti protektivním faktorům stojí faktory rizikové. Ty se pojí se zátěží, která může vyústit v maladaptivní přizpůsobení se organismu svému prostředí a v následné maladaptivní scénáře chování. Nejvýznamnějším takovým faktorem pro tuto práci je psychická deprivace. Tu Matějček s Langmeierem (1974) definují jako *“psychický stav, který vznikl následkem takových životních událostí, kdy subjektu nebyla dána příležitost uspokojovat některé psychické potřeby v dostačující míře a po dostatečně dlouhou dobu”* (str. 17). Psychicky deprivovaní jedinci se objevují v rodinách s disharmonickými vztahy mezi rodiči, které končí hádkami či rozvody. Rizikovými faktory

jsou i onemocnění v rodině, vývojové postižení sourozence či znovuzasnoubení jednoho nebo obou rodičů a důsledky z toho vyplývající. V následujícím textu tyto faktory rozvedu důkladněji.

2.2.1 Manželské konflikty a jejich dopady na sourozenecké vztahy

První rizikový faktor znesnadňující zdravý rozvoj osobnosti je manželský konflikt. V určitém ohledu lze v současné době považovat manželské konflikty a v některých případech následné odloučení a rozvod za téměř normativní, vzhledem k množství rodin, které jsou těmito událostmi v určitém čase postiženy (Amato, 2000; Cherlin, 2005).

Vzhledem k četnosti rozvodů se pro současné typy partnerství užívá pojmu seriální monogamie (Matoušek, 1993). Některé výzkumy se zabývaly složitostí dopadu manželského konfliktu na děti a jejich sourozenecké vztahy (Harold, Fincham, Osborne, & Conger, 1997; Jenkins, 1992; McGuire & Shanahan; Stocker, Ahmed, & Stall, 1997). Tyto studie poté dospěly ke stanovisku, že rodičovské konflikty ovlivňují sourozenecké vztahy ve dvou základních rovinách.

Jak víme, vyrůstání v harmonickém a milujícím prostředí, kde se dítě cítí bezpečně, se jeví jako nezbytná podmínka zdravého vývoje každého jedince. Manželské konflikty však tuto harmonii narušují, přinášejí do života dítěte strach a nejistotu, což může mít patologický dopad na vývoj jedince a na jeho vztah k okolí, včetně vztahu k jeho sourozencům (Davies & Cummings, 1994; Grych & Fincham, 1990).

Dále, děti vnímají své rodiče jako vzor a, ať už na vědomé či nevědomé úrovni, je napodobují, a tím postupně přejímají určité modely jejich chování a začleňují je do svých schémat. Pokud jsou tedy děti svědky agresivního nepřátelského chování mezi rodiči, mohou poté přijmout tento model chování jako přijatelný či dokonce správný a přenášet ho do sourozeneckého vztahu. Tuto hypotézu potvrzují některé výzkumy, které ukazují, že děti vyrůstající v konfliktním prostředí prožívají svůj sourozenecký vztah jako více konfliktní než jedinci, kteří vyrůstají v klidném prostředí (Brody, Stoneman, McCoy, & Forehand, 1992; Conger & Conger, 1996; Stocker & Youngblade, 1999).

Můžeme zde však poznamenat, že kvalita rodinného klimatu není ovlivňována jen rodiči směrem k dětem, ale také od dětí směrem k rodičům. Každý rodič si jistě dokáže představit, jak moc mohou být sourozenecké konflikty vyčerpávající, stresující a mohou akcelarovat hádku mezi rodiči. Rodinné vztahy totiž nefungují jako izolované složky, ale jsou propojeným integrovaným systémem, který se vždy vzájemně ovlivňuje (Conger,

Stocker, & McGuire, 2009). Ambivalentní vztah mezi rodiči negativně ovlivňuje kvalitu vztahu mezi rodičem a dítětem, zároveň však kvalita sourozeneckého vztahu zpětně ovlivňuje dynamiku vztahu rodičovského (Stocker & Youngblade, 1999).

Výše uvedené výzkumy víceméně docházejí k závěru, že disharmonie mezi rodiči vede k disharmonii mezi sourozenci. Na druhou stranu, některé výzkumy naopak ukazují, že sourozenci vyrůstající v disharmonickém prostředí k sobě mají blíže a jsou si vzájemnou oporou v těžkých dobách (Bank & Kahn, 1982; Jenkins, 1992). Děti, které vyrůstají v blízkém sourozeneckém vztahu, vykazují v různých vývojových stádiích méně patologických symptomů v problémových rodinách.

Co tedy stojí za takto protichůdnými zjištěními? Jenkins (1992) uvádí dvě možná vysvětlení, přičemž se nemusejí vzájemně vylučovat. První z nich je vzájemná souhra temperamentů obou sourozenců. To znamená, že se jejich potřeby vzájemně doplňují, interagují a kooperují.

Druhé vysvětlení, které se nabízí, je takové, že, sourozenecký vztah slouží jako protektivní faktor zejména v případě, kdy se mezi sourozenci vyvinul pozitivní vztah už před započítím manželských konfliktů. To znamená, že děti, které k sobě měly blízko v době, kdy k sobě měli blízko i rodiče, se při sobě budou držet i při otřesu stabilitou rodiny, zatímco děti, u kterých se nevytvořilo tak silné pouto, se od sebe ještě více vzdálí.

2.2.2 Rozvod a sourozenecké vztahy

V určitých případech mohou takové události jako rozvod otřást kvalitou sourozeneckého vztahu, a to zejména v případě, kdy se každý z rodičů snaží mít alespoň jedno z dětí na své straně. Dítě se identifikuje s jedním z rodičů a tím se emocionálně vzdaluje nejen od druhého z rodičů, ale také od svých sourozenců (Conger, Stocker & McGuire, 2009).

Podle Amata (2000) a dalších je rozvod kritickým momentem života, který vyžaduje přizpůsobení jak ze strany rodičů, tak dětí. Stejně jako v případě rodičovských konfliktů, i v případě rozvodů a případného uzavírání nových sňatků dospívají výzkumy věnující se dopadu těchto událostí na vztah mezi sourozenci k protichůdným výstupům.

Některé studie ukazují, že sourozenecký vztah v rozvedené rodině bývá více hostilní a méně podporující než v rodině úplné, sourozenci se od sebe emocionálně vzdalují, a to po celý průběh života (MacKinnon, 1989; Milevsky, 2004; Panish & Stricker, 2001; Poortman & Voorpostel, 2009; Riggio, 2001; Sheehan, Darlington, Noller, & Feeney, 2004).

Slučování a zakládání nových rodin snáší nejhorší dospívající, kdy se najednou musejí často dělit nejen o svou ložnici či koupelnu, ale zejména o náklonnost rodičů, případně také prarodičů. Takové situaci nepomáhá ani to, kdy se se svými nevlastními sourozenci vídají pouze o víkendech a možnost vytvoření a utužení vzájemné vazby je tím velmi omezená. Často navíc dochází k tomu, že po rozvodu je vztah mezi rodiči nadále negativní, což dále negativně ovlivňuje sourozenecký vztah (MacKinnon, 1989).

Existují však důkazy, že podporující sourozenecký vztah slouží jako nárazník při srážce s událostmi jako je rozvod a znovuzasnoubení. Vřelé a podpůrné vztahy mohou kompenzovat nedostatek pozornosti od rodičů, kteří se jim vzdálili. (Anderson, 1999; Conger, Stocker & McGuire, 2009). Významnou úlohu zde zastupují zejména starší sourozenci, kteří mohou zastupovat funkci sekundárních až primárních pečovatelů. Často vystupují jako učitelé, poradci, vzory, kamarádi, pečovatelé a důvěrníci pro své mladší sestry a bratry (Weisner, 1989; Zukow – Goldring, 2002). Jako důležitý faktor se zde ukazuje pohlaví, neboť nejvíce péče poskytují svým sourozencům sestry, a to zvláště opět sestrám (Anderson, 1999, Anderson & Rice, 1992, Gass, Jenkins & Dunn, 2007).

Závěrem můžeme říci, že manželské konflikty, rozvody a znovuzasnoubení působí komplexně na sourozenecké a jakékoliv další vztahy. Většinou jsou tyto události spojeny se zvýšenou sourozeneckou rivalitou a konfliktností. Nicméně v některých případech mohou sourozenecké vztahy fungovat jako ochranný a protektivní faktor. Sourozenci, kteří jsou schopni těmto krizím společně čelit a vytvářet společně aliance, mohou z těchto zkušeností v budoucnu těžit během budování intimních vztahů (Wojciak, McWey, & Waid, 2018).

2.2.3 Náhradní rodinná péče a její dopad na sourozenecký vztah

Cílem náhradní péče je buď dočasně odebrat dítě z nebezpečného nebo nevyhovujícího prostředí pro jeho vývoj do té doby, dokud se podmínky nezmění, nebo dítě odebrat natrvalo v případě nedosažení změny prostředí (Pecora, Whittaker, Maluccio, & Barth, 2000). Ve většině případů jsou děti odebírány z důvodu zanedbávání či zneužívání dítěte (Wojciak, 2018).

Jiným označením pro náhradní rodinnou péči je termín adopce. Tento termín v překladu znamená “vyvoliti”, to znamená, že děti bývaly svou novou rodinou vyvoleny. V popředí stál tedy zájem rodiče. Dnes však práva dětí upravuje mezinárodní Úmluva o

právech dítěte, která je závazná i pro náš stát, a na prvním místě v ní stojí zájem dítěte před jakýmkoliv jiným, a to v kterémkoliv typu náhradní péče, kterou dnes známe.

Náhradní péči můžeme rozdělit na ústavní, kam spadají (Dunovský, Šulová, 2011):

- Zvláštní dětská zařízení
- Kojenecké ústavy (0-1 rok)
- Dětské domovy (0-3 roky)
- Dětské domovy (3-18, případně 26 let, pokud děti studují)
- Diagnostické a výchovné ústavy
- Ústavy sociální péče

Ústavní péče se zaměřuje hlavně na výchovnou, vzdělávací a sociální oblast. Druhou formou náhradní péče, kterou známe, je náhradní rodinná péče. Ta má za cíl simulovat rodinné prostředí a znamená svěřeni do péče jiné osoby než rodiče v následujících formách: osvojení (též adopce); pěstounská péče a poručenství (Bubleová, 2007). V následujícím textu se budu zabývat převážně sourozeneckým vztahem v oblasti náhradní rodinné péče, konkrétně vycházím z výzkumů provedených v pěstounských rodinách.

Zájem o zkoumání duševní pohody u mládeže vyrůstající v pěstounské péči a jejího posilování nabývá mezinárodního významu (Mantovani & Thomas, 2015). Ukazuje se, že jedinci vyrůstající v pěstounské péči častěji vykazují vyšší výskyt problémů spojených s duševním zdravím (Harmon, Childs, & Kelleher, 2000), dosahují nižšího vzdělání, častěji končí bez domova, častěji se spoléhají na veřejné systémy sociálního zabezpečení, nabývají rannějších sexuálních zkušeností stejně tak jako dříve vstupují do rodičovství ve srovnání s jedinci obecné populace (Berzin, 2010). K nutnosti výběru kvalitní náhradní rodinné péče pro zdravý vývoj dítěte se připojuje i Vágnerová (2012, s. 607), která říká, že dědičnost obecně změnit nelze, ale je možné redukovat rizika plynoucí ze zkušenosti. Přesun do pěstounské rodiny či jiných zařízeních rodinného typu může alespoň v určité míře omezit pravděpodobnost vzniku uvedených potíží, a omezit tak přenos zátěže na další generaci.

Vzhledem k výše uvedeným potenciálním negativním důsledkům se nabízí zmapovat faktory, které těmto jevům zabráňují či je alespoň zmírňují (Mantovani & Thomas, 2015). Přestože je výzkum sourozeneckých vztahů v pěstounské péči omezen,

některé výzkumy (Akerlund, 2017; Jones, 2016) ukazují, že sourozenecké vztahy mohou mít v těchto případech významně prospěšnou roli.

Zdá se, že společné umístění sourozenců do systémů náhradní rodinné péče koreluje s lepšími akademickými výsledky, nižší mírou emočních a behaviorálních problémů, obecně vyšším pocitem sounáležitosti (Hegar & Rosenthal, 2009; Leathers, 2005) a také vyšším sebevědomím (Tucker, McHale a Crouter, 2008). Jedinci, kteří vyrůstali v alternativních formách rodiny, uvádí, že jejich sourozenci pro ně představovali podpůrnou skupinu, spojence, se kterými se mohli bavit, na kterého se mohli spolehnout (Festinger, 1983). Shlonsky (2005) dále uvádí, že u sourozenců v pěstounské péči, kteří se dostávají do neznámé situace, může přítomnost sourozence hrát klíčovou roli při udržování emoční stability a pocitu bezpečí.

Pro velmi malé děti může být starší sourozenec významnou osobou v souvislosti s konceptem attachmentu (Stewart, 1983; Teti & Ablard, 1989), usnadňující socializaci mladšího sourozence stejně jako podporu sebepojetí staršího sourozence. Stewart (1983) uvedl, že přibližně polovina jeho vzorku 3 – 4letých dětí se starala o svého mladšího sourozence v případě, kdy matka odešla a nechala je samotné v místnosti. Později své výsledky potvrdil (Stewart & Marvin, 1984) v testu neznámé situace. Zda starší sourozenec vykazoval pečující chování silně záviselo na tom, zda se na danou situaci dokázal podívat očima mladšího sourozence a poskytnout mu potřebnou oporu, díky které se mladší nebál danou situaci prozkoumat. V jeho výzkumech i děti předškolního věku dokázaly nahradit citové pouto dítěte k rodiči.

Společné umístění sourozenců se však pojí s několika obavami. První obavou je, že sourozenci spolu mohou vytvořit natolik silné spojení, že se nezačlenění do náhradní rodinné péče (Leathers, 2005) a budou interagovat pouze mezi sebou. Další obavou je také to, že se od starších sourozenců implicitně očekává, že budou jakýmsi pečujícími patrony nad mladšími sourozenci, a ztratí tím tak možnost být dětmi sami o sobě (Herrick & Piccus, 2005).

Na druhou stranu, tato role s sebou přináší jak pocit bezpečí a jistoty pro mladšího sourozence, tak pocit užitečnosti a smysluplnosti starším sourozencům (Begun, 1995; Depp, 1983). Ve skutečnosti někteří starší sourozenci po vzájemném odloučení trpí ztrátou role pečujícího (Herrick & Piccus, 2005), reflektují pocity viny, smutku a narušené sebevědomí (Kaplan, Hennon, & Ade-Ridder, 1993). Tento bod můžeme doplnit výsledky

pozorování Ainsworthové, která si všimla, že starší sourozenci mohou částečně nahradit rodičovskou pečující roli jednomu nebo více mladším sourozencům a stát se doplňující osobou, se kterou si mladší sourozenci mohou utvořit attachment. V případě, že je jeden nebo více sourozenců oddělen od svého primárního pečovatele a jsou ponecháni pospolu, pak je pro ně snazší tuto situaci překonat (Ainsworth, 1989). Když například rodič dítěte zemře, pocity smutku ze ztráty mohou být částečně vyrovnány péčí ze strany staršího sourozence, který zaujme pečující a ochrannou roli. Důležité je, že tato podoba vztahu nepomáhá pouze mladšímu sourozenci, ale i staršímu, ať už díky tomu, že se skrze poskytovanou péči cítí méně beznadějně, nebo díky tomu, že mu to umožňuje nemyslet na jeho vlastní prožívaný smutek (Ainsworth, 1989).

Přestože se sourozenci cítí spokojenější, pokud do náhradní péče odcházejí společně, v současné době je pouze 26 států, které zohledňují sourozenecký vztah při rozhodování o přesunu do náhradní péče (Herrick & Piccus, 2005)

2.2.3.1 Pohled biologických dětí na děti pěstounské

Donedávna byly děti považovány za ty, o něž se musí pečovat než za takové, které péči poskytují nebo se na ní nějakým způsobem spolupodílí (Brannen, Heptinstall & Bhopal, 2000; Höjer, Sebba & Luke 2013). Nedávno se však tento pohled změnil a děti začaly být považovány za aktivní a kompetentní spoluhráče v sociálních interakcích s nezanedbatelným vlivem na celou rodinu (Brannen, Heptinstall & Bhopal, 2000; Höjer, Sebba & Luke 2013). Martin (1993) zdůrazňuje, že je to právě celá rodina, která pečuje, včetně dětí, jejichž úloha by neměla být přehlížena.

Ve chvíli, kdy se rodina stává pěstounskou, se mění celá dynamika uspořádání vnitřních vztahů mezi rodinnými příslušníky a celý rodinný život. V první řadě, rodina je vždy výrazně ovlivněna příchodem nebo odchodem jakéhokoliv člena domácnosti. V případě pěstounské péče je tato událost umocněna historií nově přichozího dítěte, které často přichází do rodiny deprivované, zneužívané či zanedbávané, a je třeba rodinu se specifiky takového dítěte seznámit (Höjer, Sebba & Luke 2013).

Mnoho pěstounů má obavy, že by pěstounství mohlo mít negativní dopad na jejich děti, přestože valná většina nakonec dává pozitivní zpětnou vazbu. V Höjerově studii 76 % pěstounů uvedlo, že si všímají pozitivního přijetí ze strany jejich biologických potomků, a to i přesto, že 24 % z nich uvedlo, že kvůli pěstounství někdy zanedbávají své děti (Höjer,

Sebba & Luke 2013). Sinclair, Wilson a Gibbs (2005) uvádějí podobné rozložení, kde 73 % pěstounů uvedlo, že jejich děti mají k pěstounství pozitivní vztah.

Malá (2009) ve svém výzkumu vyzorovala, že kvalita vztahu mezi biologickými a nově přijatými dětmi závisí spíše na věku než na pokrevní vazbě. Celkově identifikovala následující typy vztahů mezi biologickými dětmi a dětmi v pěstounské péči:

1. Sourozenský vztah rovnocenný – ten se vyskytuje zejména v případech, kdy rodina přijme dítě jako velmi malé (do 1 roku věku). Biologické děti vnímají nevlastního sourozence jako svého vlastního.
2. Sourozenský vztah nerovnocenný – podobný jako výše uvedený, sourozenci se mají rádi, vnímají se jako sestry a bratři, ale uvědomují si vzájemné rozdíly.
3. Vztah typu “známý” - sourozenci nepocítují ani blízkost, ani zášť. Respektují se, ale nevyhledávají přítomnost jeden druhého.
4. Vztah “cizí člověk” - sourozenci se vzájemně akceptují, ale nepocítují vzájemnou náklonnost ani blízkost, cesta k akceptaci byla dlouhá a náročná.
5. Rodičovský vztah – kdy se biologické dítě stará o přijatého sourozence, poskytuje mu ochranu a péči.
6. Vztah “z přesvědčení” - kdy se snaží biologický potomek přesvědčit sám sebe o pozitivním vztahu k přijatému dítěti.

Podstatnými faktory, které utvářely atmosféru mezi biologickými a pěstounskými dětmi, byl věk biologického a příchozího dítěte a jejich vzájemný věkový rozestup. Další intervenující proměnnou byl společně strávený čas, celkový počet dětí v rodině, temperament dětí a výrazné odchylky v inteligenci či postižení sourozence (Malá, 2009).

2.2.4 Vývojové postižení sourozence

Většina současných výzkumů a úvah na téma sourozenského vztahu jako socializačního facilitátoru operuje s implicitním předpokladem, že vývoj dětí probíhá normálně. Zatímco u mnohých dětí se jedná o tento případ, ne všechny se vyvíjejí typickým způsobem. Rodiče poté často čelí výzvě zajistit podporující prostředí pro interakci mezi sourozenci. Některé výzkumy ukazují, že jedinci, jejichž sourozenec trpí autismem nebo Downovým syndromem, častěji trpí depresí nebo úzkostí (Buckley, 2007; Gold, 1993).

Ačkoliv jiné výzkumy tyto výsledky zpochybnily (Sharpe & Rossiter, 2002), důležité je si uvědomit, že, sourozenecký vztah je významný, jak již bylo zmíněno, z hlediska socializace, kdy funguje jako tzv. „alternativní zdroj sociální zkušenosti“ (Vágnerová, 2012, str. 155). To znamená, nejenže se dítě učí od svého sourozence (zejména mladší od staršího), ale také zkouší a uplatňuje dovednosti, které se naučilo v interakci s rodiči nyní v jiné, vrstevnické skupině. Rozvíjejí se zde komunikační dovednosti a různé strategie chování, které dítě dále přizpůsobuje svému postavení. Probíhají zde normativní mechanismy sourozenecké socializace, jako je učení, imitace, hra a reciproční interakce, které však mohou být značně znesnadněné, pokud je sociální a kognitivní vývoj jednoho dítěte opožděný či atypický (Hodapp, Glidden, & Kaiser, 2005).

Typickým příkladem jedinců se zhoršenými sociálními dovednostmi jsou jedinci na poli autistického spektra. Ti mívají obzvláště ztížené navazování uspokojivých sociálních vztahů, neboť interakce s nimi nebývají reciproční, alespoň ne typickým způsobem, a na jejich sourozence je tím pádem často kladen požadavek převzetí iniciativy za vedení komunikace a navazování vztahu, bez možnosti očekávat vzájemnou reciprocitu (Conger, 2009; Gold, 1993; Macks & Reeve, 2007). Intenzita takového nároku se alespoň částečně odráží od stupně postižení sourozence. Zde je samozřejmě důležitý celý rodinný kontext, protože, jak víme, postižení sourozenci zažívají celou řadu reakcí a pocitů, se kterými se musí vyrovnat, jako jsou rozpaky, frustrace, zmatení, pocity přehlížení či zvláštního zacházení ze strany rodičů, a je zde důležité, aby zde rodina fungovala jako integrovaný podpůrný systém (Gray, 1998; Macks & Reeve, 2007).

Jak tedy probíhá sourozenecká interakce v těchto rodinách? Nabízí se předpoklad, že interakce probíhá víceméně jedním směrem. Typicky se vyvíjející sourozenec zprostředkovává socializaci směrem ke svému vývojově opožděnému sourozcovi. Výzkumy však nasvědčují tomu, že interakci mezi sourozcovi nelze považovat za výhradně jednostrannou, neboť zdraví jedinci mají často díky svým znevýhodněným sourozencům příležitost rozvíjet své silné stránky (Dykens, 2005; Gold, 1993). Grossman (1972) uvedl, že asi polovina sourozenců, kteří se účastnili jeho výzkumu, uvedla, že díky vyrůstání s postiženým sourozcem se cítí otevřenější a tolerantnější k rozdílnostem mezi lidmi a také, že díky těmto zkušenostem cítí smysluplnost svého života. Jedinci s běžným vývojem se díky těmto zkušenostem stávají zralejšími, rozvíjí se jejich empatie a ochranné pudy. Přebírají role učitelů, pečujících a ochránců, díky kterým rozvíjejí kompetence, které mohou aplikovat na budoucí problémy (Bigby, 1997). Je tedy zřejmé, že ačkoliv mohou

být životní výzvy překážkou pevného vřelého sourozeneckého vztahu, mohou také sloužit jako silný mediátor růstu a pozitivní změny (Conger, 2009).

Návrh výzkumného projektu

V teoretické části bylo nastíněno specifikum sourozeneckého vztahu ve stáří. Výzkumy, které se této problematice věnují pochází z 80.-90. let (Cicirelli 1980, 1989; Gold, 1989; McGhee, 1985; Ross & Milgram, 1982), a proto si klademe otázku, jaký význam sourozenci svému vztahu ve stáří připisují v dnešní době, a to zejména v kontextu České republiky. Zajímá nás, jak se jim toto pouto formovalo, zda byla jeho kvalita ovlivněna nějakými stresujícími zátěžovými situacemi (např. rozvodem rodičů) a zda vnímají, že by toto pouto mělo vliv na jejich životní spokojenost. Necháváme se inspirovat Cicirelliho výzkumem z 80. let, kde provádíme konceptuální replikaci.

Hlavním přínosem našeho výzkumu by mohlo být, že pro měření duševní pohody využíváme odlišných nástrojů, než využívali výše uvedení autoři v 80.-90. letech. Ti vnímali koncept duševní pohody jako nepřítomnost deprese. Nepřítomnost deprese je sice jedním z předpokladů duševní pohody, nicméně skutečnost, že jedinec netrpí depresí ještě neznamená, že je šťastný. Využijeme tedy aktuálního nástroje zavedeným Ryffovou.

V teoretické části byl rozpracován termín resilience a duševní pohoda, přičemž praktická část se zaměřuje na samotnou duševní pohodu. Vycházíme přitom z předpokladu, že jedinci, jež dosahují duševní pohody, jsou zároveň resilientní. Termín well-being operacionalizujeme jednotně, českým ekvivalentem duševní pohoda, ačkoliv je možné ho v literatuře dohledat též pod pojmy štěstí, spokojenost, životní spokojenost, aj.

3. Cíle výzkumu

Vycházíme ze základní hypotézy, zda a případně jakým způsobem ovlivňuje sourozenecký vztah vnímanou kvalitu života ve stáří. Konkrétně si pokládáme otázku, zda mezi biologickými sourozenci existují rozdíly ve vnímání duševní pohody. Naši výzkumnou otázku lze tedy formulovat, zda je kvalita sourozeneckého vztahu prediktorem duševní pohody ve stáří.

V souvislosti s takto položenou otázkou vyvstává několik dílčích výzkumných otázek, na něž se též pokusíme najít odpovědi. Mezi takové lze zařadit, zda vnímání duševní pohody souvisí nejen se samotným sourozeneckým vztahem, ale také jeho kvalitou, dále kombinací pohlaví sourozenců (stejně, rozdílně), věkem, věkovým rozestupem a zátěžovými faktory vyskytujícími se během života, jako je například rozvod rodičů, příchod nevlastního sourozence, vývojové postižení sourozence apod.

4. Design výzkumného projektu a průběh výzkumu

Výzkumný projekt budeme provádět kvantitativním způsobem, kterému bude předcházet kvalitativní průzkum. V kvalitativní části navštívíme několik vybraných univerzit třetího věku v Praze, kde budeme zjišťovat, jaké zátěžové faktory vnímají senioři jako zátěžové.

To zjistíme návštěvou výuky, kde seniory požádáme o zamyšlení nad událostmi, které v životě museli překonávat, s čím bojovali, co jim dělalo problém a požádáme je, aby se pokusili vybrat a vypsát ty nejdůležitější z nich na papír, který poté přímo na hodině od každého z nich vybereme.

Následně spočítáme HS jednotlivých položek, podle toho, jak často se budou mezi seniory opakovat. Tím identifikujeme nejčastěji se objevující faktory, z nichž vybereme tři, které zahrneme do stručného dotazníku. Ten zadáme respondentům na příštím setkání, kde je požádáme o zhodnocení na Likertově škále 1-5 tak, jak zátěžové, stresující či obtížné byly právě v jejich případě. Tím získáme HS „zátěžovosti“, který využijeme v následné analýze.

Následovat bude dotazník duševní pohody, hodnocení kvality sourozeneckého vztahu a demografickými údaji jako je počet sourozenců, věk, pohlaví, věkový rozestup. Vše bude respondentům předloženo najednou, v jednom dotazníkovém archu, kde bude i informovaný souhlas, který na místě podepíší. Účast bude založena na principu dobrovolnosti a seniorům nebude přislíbená žádná finanční ani jiná materiální odměna.

5. Výzkumný soubor

V této budeme pracovat se vzorkem 100 seniorů. Ideální by bylo rovnoměrné zastoupení mužů a žen ve výzkumném souboru, ve věku 61 až 91 let. Pro snahu o co nejreprezentativnější výběr se budeme snažit o kvótní rovnoměrné zastoupení mužů a žen ve výzkumném souboru, stejně jak o rovnoměrné zastoupení sourozeneckých dyád (bratr – bratr, sestra – sestra, bratr – sestra).

Do výzkumného vzorku budou zařazeni pouze ti, kteří mají živé biologické sourozence. Vzhledem k případnému zobecňování dosažených výsledků bude vhodné pracovat se vzorkem vyváženým i z hlediska věkového rozestupu mezi sourozenci, který nesmí přesáhnout hranici pěti let. Každý respondent bude uvádět pouze jednoho sourozence, a to toho, kterého vnímá jako nejdůležitějšího.

Pro navázání kontaktu s potenciálními respondenty využijeme studenty univerzity třetího věku v Praze. Tím pádem se bude jednat o tzv. příležitostný výběr, který sice nemůže zaručit naprostou reprezentativnost vzorku, nicméně jak uvádí Ferjenčík (2000), je vhodným nástrojem pro účely pilotní studie a vzhledu do problematiky. V navazujícím výzkumu tyto poznatky poté ověříme důkladněji na reprezentativních vzorcích.

Jedním z klíčových kritérií respondentů bude jejich zdravotní stav. Ze studie budou vyřazeni všichni ti, kteří se potýkají s nějakým závažným onemocněním. Kognitivní stav brán v úvahu nebude, vzhledem k tomu, že budeme předpokládat, že mezi jedinci, kteří navštěvují univerzity třetího věku, je nízká prevalence kognitivních poruch.

Dalším kritériem bude způsobilost k právním k právním úkonům a samostatnost jedinců. Nebude přijat tedy nikdo odkázaný na péči druhých. Nikdo z nich nesmí být závislý na návykových látkách, a to jak nyní, tak v minulosti.

Do výzkumné studie budou zařazeni jak jedinci, kteří prošli závažnými stresujícími událostmi jako je rozvod a hádky rodičů, tak i ti, kteří vyrůstali v harmonických rodinách.

6. Výzkumné metody

Pro měření kvality sourozeneckého vztahu využijeme kombinace několika nástrojů získávání dat. Nejprve se necháme inspirovat Cicirelliho výzkumem (1989) a využijeme stejný trojdimenzionální inventář posuzující aktuální kvalitu sourozeneckého vztahu s žijícím sourozencem. Jeho výhodou je stručnost a zároveň relativně silná korelace s obsáhlejšími nástroji jako například s „Rubin’s Love and Liking Scale“ ($r=0,75$).

První dimenzí bude „blízkost“, další „konfliktnost“ a poslední „lhostejnost“. Starší osoba bude odpovídat na otázky jako „Do jaké míry jste si blízký (cítíte lásku) se svým sourozencem?“ „Do jaké míry pociťujete rivalitu (konflikty, hádky a negativní emoce)?“ „Vnímáte váš vztah jako bez zájmu (nevíte, co dělá, nestýská se vám po něm, nepřemýšlíte nad ním)?“ Možné odpovědi budou zaznamenávat na pětistupňové Likertově škále od „vůbec nesouhlasím“ po „naprosto souhlasím“. Nejvíce averzní položka bude kódovaná jako 5. Data budou sbírána metodou papír-tužka, nikoliv elektronicky.

Jako ukazatel duševní pohody bude využit „The Scale of Psychological Well-being“. Autorkou této metody je Ryffová. Jejím cílem je zjišťování aktuální úrovně duševní pohody v kterémkoliv věku. Metoda byla vydána roku 1989 a původně se skládala ze 120 položek, sytících 6 dimenzí (sebeřijetí, pozitivní vztahy s druhými, autonomie, zvládání

životního prostředí, smysl života a osobní růst). Následně byly vydány kratší verze s 84, 54, 42 a s 18 položkami. V naší studii využijeme verzi s 18 položkami, kde proband vyjadřuje míru souhlasu s tvrzením na základě šestistupňové Likertovy škály, přičemž nemůže vybrat neutrální hodnocení. Cronbachovo alfa české verze je 0,835 (Blatný, Jelínek & Hřebíčková, 2009).

Tato metoda byla vybrána pro svou relativní nezávislost na psychofyzilogických symptomech, senzitivitu k malým rozdílům, pro svou jednoduchou čitelnost, srozumitelnost, stručnost s ohledem na věk probandů, a hlavně pro její aktuálnost.

7. Způsob zpracování dat

Pro statistické zpracování dat využijeme pro přepsání a utřídění dat Excel a pro samotnou analýzu program SPSS. Prvně přezkoumáme, zda nebyly porušeny podmínky pro využití plánovaného testu – proměnné mají normální rozdělení, shodné rozptyly, nezávislé proměnné vzájemně nekorelují (absence multikolinearity), apod. Jako hladinu významnosti zvolíme $\alpha = 0,05$.

Naši výše uvedenou hypotézu budeme ověřovat pomocí vícenásobné regresní analýzy (multiple regression), kde jako nezávislé proměnné budou výše uvedené faktory (počet sourozenců, věkový rozestup, věk respondenta, pohlaví (zda se shoduje, nebo ne – kvůli podmínce multikolinearity), zátěžové faktory,...) a závislé proměnná bude HS v dotazníku The Scale of Psychological Well-being.

Primárně budeme ověřovat souvislost mezi kvalitou sourozeneckého vztahu (ve spojitosti se zátěžovými faktory) a duševní pohodou. Tuto analýzu jsme zvolili kvůli tomu, že umožňuje kontrolu ostatních proměnných.

8. Etika navrhovaného výzkumu

Nejprve respondenty srozumitelně a jasně seznámíme s tím, kdo jsme, a o co v naší studii půjde. Bude vysvětlen cíl, smysl, obsah i postup výzkumu. Respondenti budou informováni o tom, že účast je zcela dobrovolná a zároveň o tom, že mohou z výzkumu kdykoliv odstoupit či odmítnout účast. Zároveň budou informováni o tom, že účast není spojená s příslibem finančního či jiného materiálního honoráře.

Instrukce budou s ohledem na věk podávány jasně a stručně. Každý bude mít možnost se zeptat na případné nejasnosti. Všechna data budou samozřejmě sbírána pod zárukou anonymity a důvěrnosti sdělovaných informací. Respondenti budou informováni, že

poskytnuté informace budou využity pouze pro účely této studie. Respondentům na nás uvedeme kontakt, kde nás budou mít možnost kontaktovat s případnou reflexí nebo dalšími dotazy.

9. Diskuse

V první řadě je nutné si uvědomit, že téma sourozeneckých vztahů je natolik komplexní, že jej nelze postihnout v celé jeho šíři a naskýtá se tedy mnoho limitů. Vzhledem k tomu, že problematika sourozeneckého vztahu zahrnuje mnoho proměnných, jakými jsou nejen velikost rodiny, ale také pohlaví, věk, věkový rozestup, relativní věk každého sourozence (mladší, starší), prostředí, kde jedinec vyrůstal, vzdělání, ekonomická situace rodiny, a další, stává se analýza takových dat velmi složitým procesem. Nikdy není možné zjistit příčinnou souvislost mezi jevy, jen vzájemnou korelaci. Stejně tak komplexním, a tedy složitým tématem, je i problematika duševní pohody.

Zabýváme se pouze částí celé problematiky, kde operujeme pouze s dyadickým typem vztahu, ačkoliv jedinec může mít pocit, že ho více sourozenců ovlivnilo stejně významně. Dále úmyslně opomíjíme jedináčky a „nové“ tvořené formy rodinného soužití: rodiny neúplné, tvořené pouze jedním biologickým rodičem, i rodiny smíšené, kde žijí nevlastní rodiče nebo děti, což samozřejmě limituje zobecnitelnost výsledků.

Jedním z úskalí designu tohoto výzkumu může být fakt, že uvedený design zkoumá pouze vztah s jedním ze sourozenců, na druhou stranu s tím nejdůležitějším – s tím sourozencem, který respondenta nejvíce ovlivnil. Rovněž zkoumá pouze souvislosti sourozeneckých vztahů, nikoliv jejich vlastní příčinu.

Dalším limitem této studie může být způsob výběru vzorku, který není jednoznačně náhodně vybrán, a tudíž nelze zaručit zobecnitelnost na celou populaci. S oslovením na univerzitách třetího věku souvisí další potenciální komplikace. Je možné, že výsledky našeho šetření budou ovlivněny určitými osobnostními charakteristikami těchto probandů. Jedná se o probandy, kteří své stáří tráví aktivně, snaží se dále rozvíjet, pravděpodobně jsou mobilní a také zdraví. Výsledky zjištěné v takovém výběru však nelze zobecňovat na celou populaci seniorů.

S výběrem vzorku souvisí i způsob sběru dat, kdy se zajímáme o velmi citlivé informace (zátěžové faktory) a nejlepším možným způsobem by tedy byl individuální sběr dat, bez přítomnosti dalších osob, což je však v takto velkém vzorku v prostředí univerzity značně komplikované. Námi zvoleným způsobem riskujeme několik potenciálních

komplikací. První z nich je riziko sociální desirability, kterou by bylo možné v případě rozhovoru redukovat tím, že s respondentem navážeme určitý vztah a on se nám následně upřímněji otevře, zde ji však ovlivnit nemůžeme. Na druhou stranu je možné, že v případě rozhovoru tváří v tvář by mohl respondent záměrně cenzurovat nepříjemné skutečnosti.

Další potenciální komplikace vyplývá z přítomnosti druhých osob, kvůli které riskujeme zkreslení informací v důsledku vzájemného srovnávání, konzultování s ostatními nebo naopak snahou informace před ostatními zakrývat – tomu zde i přes prosbu o individuální zamyšlení nemůžeme zabránit. Výhodou výběru tohoto způsobu kvalitativní analýzy je především vysoká rychlost sběru dat a také možnost získání informací od širšího vzorku respondentů. Limitem při dotazníkovém šetření je však absence možnosti dovysvětlení nejasných položek, jejich hlubší rozvedení nebo sdělení důležitého kontextu v rámci zkoumané problematiky.

Limitující mohou být také vybrané nezávislé proměnné, neboť nejsou uvedené všechny nezávislé proměnné. Dalším bodem, který můžeme zmínit je skutečnost, že pracujeme pouze s biologickými sourozenci, ačkoliv je možné, že nevlastní sourozenec mohl životní spokojenosti přispět stejně tak jako vlastní a naopak. Samotné výsledky tohoto výzkumu také vypovídají pouze o aktuálních pocitech ve stáří, a proto by bylo vhodné rozvinout v longitudinální studii, která bude mapovat celý vztah, ideálně od jeho počátku až do jeho konce.

Na závěr je nutné si uvědomit, že v průběhu života jedince dochází k postupnému zapominání a zkreslování informací a vzpomínek z dětství. Tím pádem není jisté, že budou respondenti podávat relevantní informace o vývoji jejich sourozeneckého vztahu v průběhu života, a zároveň je také možné, že každý z dvojice bude vyprávět odlišné příběhy.

Závěr

Je zřejmé, že člověk je celý život ovlivňován lidmi, které pozná. Ovlivňují nás učitelé, trenéři, vedoucí kroužků, přátelé, partneři, ovlivňují nás i naši známí, sousedé, ale i naprosto nečekaná a náhodná seznámení s neznámými lidmi. Poněkud široce můžeme říci, že každá interakce, ke které mezi lidmi dochází, nás svým způsobem ovlivní. Stačí si jen představit, jaký by náš život byl, kdyby byl o tyto interakce ochuzen. Jediné, v čem se význam těchto interakcí liší je hloubka té stopy, kterou v nás daná interakce zanechá.

Jednou z takových interakcí, u kterých zároveň nemáme ani možnost volby, zda do nich vstupovat chceme či nikoliv, je interakce s naším sourozencem. Ať chceme nebo ne, vždy zůstane naším sourozencem. V tomto textu jsem se tedy zaměřila na vybrané aspekty sourozeneckého vztahu, jakými faktory je ovlivňován, co přispívá jeho kvalitě a co naopak pozitivnímu ukotvení brání.

Zajímala jsem se o to, jakým způsobem se vyvíjí sourozenecký vztah v rodinách čelících stresujícím faktorům jako jsou hádky a rozvody rodičů, náhradní rodinná péče a vývojové postižení sourozence. Tyto faktory jsem také definovala a popsala jejich specifika, které se objevují v českých a zahraničních výzkumech. V případě náhradní péče jsem definovala nejprve její podoby a následně hlouběji charakterizovala podobu pěstounské péče. Této problematice jsem se věnovala nejen z pohledu dětí umístovaných do pěstounské péče, ale také z pohledu biologických dětí.

Cílem této práce bylo zmapovat, jaký význam přikládají jedinci svému sourozeneckému vztahu v souvislosti s překonáváním krizových momentů v životě a dopadem sourozeneckého vztahu na životní spokojenost. Zajímala jsem se o to, zda jedinci vyrůstající v sourozenecké vazbě i přes tyto události prospívají dobrým, zejména duševním, zdravím a nerozvíjí se u nich maladaptivní formy přizpůsobení.

Práce byla členěna na literárně přehledovou a výzkumnou část. V literárně přehledové části jsem nejprve definovala sourozenecký vztah a zasadila ho do kontextu rodiny, kterou jsem definovala s přihlédnutím na nově vznikající formy rodin. Popsala jsem vybrané aspekty proměn sourozeneckého vztahu v čase, s bližším zaměřením na jeho význam pro období dětství a stáří. Dále jsem definovala pojmy duševní pohody a resilience a uvedla je do souvislosti s tím, jakou roli v nich hraje sourozenecký vztah. Zajímala jsem se o otázky, zda kvalita sourozeneckého vztahu přispívá celkové životní spokojenosti ve stáří, a jakými faktory je ovlivňován, a ty jsem dále rozvedla v empirickém šetření.

Data bych v empirickém šetření získávala kombinací kvantitativního a kvalitativního šetření. Nejprve bych provedla kvalitativní analýzu faktorů, které jedinci vnímají jako zátěžové. Ty bych poté využila v kvantitativní části, kde bych u jedinců skrze dotazníkové šetření zjišťovala, jaké z těchto faktorů jsou důležité právě pro ně. V dotazníkovém archu spolu se zátěžovými faktory by respondenti vyplňovali také demografické údaje o věku svém a svého sourozence, věkovém rozestupu, pohlaví atp. a dále stručný inventář kvality sourozeneckého vztahu a duševní pohody. Pomocí vícenásobné lineární regrese bych poté zjišťovala, jaká je souvislost mezi jednotlivými faktory, včetně životní spokojenosti.

Na závěr je nutné znovu připomenout, že problematika sourozeneckých vztahů je natolik rozsáhlé a komplikované téma, že není možné ho v kapacitě takového typu práce zachytit v celém jeho rozsahu. Vždy je tedy možné vybrat jen určité aspekty, které mají vliv či nějakým způsobem souvisí se životem jedince jako s celkem. Vzhledem k tomu, že ne vždy zachytit jen určité aspekty, není nikdy možné určit, co mělo na kvalitu vztahu největší vliv.

Seznam použité literatury

- Ainsworth, M. S. (1989). *Attachments beyond infancy*. American psychologist, 44(4), 709.
- Akerlund, N. (2017). *Caring of vulnerable children? Sibling relationships when exposed to intimate partner violence*. Children & Society. <http://dx.doi.org/10.1111/chso>.
- Amato, P. (2000). *The consequences of divorce for children*. Journal of Marriage and the Family, 62, 1269–1287.
- Anderson, E. R. (1999). *Sibling, half-sibling, and stepsibling relationships in remarried families*. In E. M. Hetherington, S. H. Henderson, & D. Reiss (Eds.), Adolescent siblings in stepfamilies: Family functioning and the adolescent adjustment. Monographs for the Society for Research in Child Development, 64 (Serial No. 259), 1–222.
- Anderson, E. R., & Rice, A. M. (1992). *Sibling relationships during remarriage*. In E. M. Hetherington & W. G. Clingempeel (Eds.), Coping with marital transitions: A family systems perspective. Monographs for the Society for Research in Child Development, 57 (Serial No. 227), 1–242.
- Bank, S. P., & Kahn, M. D. (1982). *The sibling bond*. New York: Basic Books Inc Publishers.
- Begun, A. (1995). *Sibling relationships and foster care placements for young children*. Early Child Development and Care, 106, 237–250.
- Berzin, S. C. (2010). *Vulnerability in the transition to adulthood: Defining risk based on youth profiles*. Children and Youth Services Review, 32, 487–495.
- Blyth, D., Hill, J., & Thiel, K. (1982). *Early adolescents' significant others: Grade and gender differences in perceived relationships with familial and nonfamilial adults and young people*. Journal of Youth and Adolescence, 11, 425–450.
- Bechyňová, V., Bubleová, V., Dušková, Z., Dydňanská, R., Gjuričová, Š., Konvičková, M., & Vávrová, A. (2007). *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: Ureas.
- Bigby, C. (1997). *Parental substitutes? The role of siblings in the lives of older people with intellectual disability*. Journal of Gerontological Social Work, 29, 3–21.
- Blatný, M., Jelínek, M., & Hřebíčková, M. (2009). *Osobnostní koreláty subjektivní (SWB) a psychologické (PWB) pohody*. In L. Golecká, J. Gurnáková, & I. Rusel, Socialne procesy

a osobnosť. Zborník z konferencie. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV, 299-307.

Blatný, M. (2010). *Osobní pohoda*. In M. Blatný & kol., *Psychologie osobnosti: Hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada, 197-211.

Bowlby, J. (1969): *Attachment and loss, Vol. 1, Attachment*. Basic Books, New York.

Bowlby, J. (1980): *Attachment and loss, Vol. 3, sadness and depression*. Basic Books, New York.

Brannen, J., Heptinstall, E. and Bhopal, K., (2000). *Connecting children*. London: RoutledgeFalmer.

Brody, G. H., Stoneman, Z., McCoy, J. K., & Forehand, R. (1992). *Contemporary and longitudinal associations of sibling conflict with family relationship assessments and family discussions about sibling problems*. Child Development, 63, 391–400.

Buckley, S. (2007). *Brothers and sisters and Down syndrome*. Down Syndrome: Research and Practice, 12, 8.

Cicirelli, V. G. (1980a). *Relationship of family background variables to locus of control in the elderly*. Journal of Gerontology, 35, 108-114.

Cicirelli, V. G. (1980b). *Sibling influence in adulthood: A life span perspective*. In L. W. Poon (Ed.), *Aging in the 1980s*, 455-462.

Cicirelli, V. G. (1989). *Feelings of attachment to siblings and well-being in later life*. Psychology and Aging, 4(2), 211.

Cicirelli, V. (2013). *Sibling relationships across the life span*. Springer Science & Business Media.

Coleman, J. (2014). *Parenting teenagers*. In A. Abela, J. Walker (Eds.), *Contemporary issues in family studies: Global perspectives on partnerships, parenting and support in a changing world*. Wiley-Blackwell, 203-214.

Conger, R. D., & Conger, K. J. (1996). *Sibling relationships*. In R. L. Simons (Ed.), *Understanding differences between divorced and intact families: Stress, interaction, and child outcome* (pp. 104–121). Thousand Oaks, CA: Sage.

Conger, K. J., Stocker, C., & McGuire, S. (2009). *Sibling socialization: The effects of stressful life events and experiences*. In L. Kramer & K. J. Conger (Eds.), *Siblings as*

agents of socialization. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 126, San Francisco: Jossey-Bass, 45–60.

Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV.

Depp, C. (1983). *Placing siblings together*. *Children Today*, 12(2), 14–19.

Dunn, J. (2007). *Siblings and socialization*. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research*. New York: Guilford Press, 309–327.

Dunovský, J., Šulová, L. (2011). *Poruchy rodiny a rodičovství*. In: Šulová, L., Fait, T., Weiss, P. a kol., *Výchova k sexuálně reprodukčnímu zdraví*. Praha: Maxdorf.

Dyer, J., & McGuinness, T. (1996). *Resilience: Analysis of the concept*. *Archives of Psychiatric Nursing*, 10 (5), 276 - 282.

Dykens, E. M. (2005). *Happiness, well-being, and character strengths: Outcomes for families and siblings of persons with mental retardation*. *Mental Retardation*, 43, 360–364.

Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.

Festinger, T. (1983). *No one ever asked us...A postscript to foster care*. New York: Columbia University Press. *Fostering Connections to Success and Increasing Adoptions Act* (2008). 42 USCA §. 671(a)(31)

Frazer, M. W., Galinsky, M. J., & Richman, J. M. (1999). *Risk, protection, and resilience: Toward a conceptual framework for social work practice*. *Social Work Research*, 23(3), 132–143.

Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). *Children's perceptions of the personal relationships in their social networks*. *Developmental Psychology*, 6, 1016–1024.

Gass, K., Jenkins, J., & Dunn, J. (2007). *Are sibling relationships protective? A longitudinal study*. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 167–175.

Gold, D. T. (1989). *Sibling Relationships in Old Age: A Typology*. *International Journal Of Aging & Human Development*, 28(1).

Gold, N. (1993). *Depression and social adjustment in siblings of boys with autism*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 23, 147–163.

Gray, D. E. (1998). *Autism and the family: Problems, prospects, and coping with the disorder*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.

- Greene, R. (2010). *A study of Holocaust survivors: Implications for curriculum*. Journal of Social Work Education, 46 (2), s. 293 - 303.
- Grossman, F. (1972). *Brothers and sisters of retarded children*. Syracuse, NY: Syracuse University Press.
- Grusec, J. E., & Hastings, P. D. (2007). *Handbook of socialization: Theory and research*. New York: Guilford Press.
- Harmon, J. S., Childs, G. E., & Kelleher, K. J. (2000). *Mental health care utilization and expenditures by children in foster care*. Archive of Pediatric Adolescent Medicine, 154, 1114–1117.
- Hegar, R. L., & Rosenthal, J. A. (2009). *Kinship care and sibling placement: Child behavior, family relationships, and school outcomes*. Children and Youth Services Review, 31, 670–679.
- Herman, M. (2008). *Najděte si svého manžana: Co jste vždycky chtěli vědět o psychologii, ale ve škole vám to neřekli*. 2. přeprac. vyd. Olomouc: Hanex, ISBN 978-80-7409-023-3.
- Herrick, M. A., & Piccus, W. (2005). *Sibling connections: The importance of nurturing sibling bonds in the foster care system*. Children and Services Youth Review, 27, 845–861.
- Herrman, H., Stewart, D., Diaz - Granados, N., Berger, E., Jackson, B., & Yuen, T. (2011). *What is resilience?*. La Revue canadienne de psychiatrie, 56 (5), 258 - 265.
- Hodapp, R. M., Glidden, L. M., & Kaiser, A. P. (2005). *Siblings of persons with disabilities: Toward a research agenda*. Mental Retardation, 43, 334–338.
- Hojer, I., Sebba, J., & Luke, N. (2013). *The impact of fostering on foster carers' children: An international literature review*. Rees Centre for Research in Fostering and Education, University of Oxford.
- Homolka, M. (2007). *Psychosociální adaptace osob vyrůstajících v individuální pěstounské péči - koncept resilience*.
- Cherlin, A. J. (2005). *Public and private families*. New York: McGraw-Hill.
- Chytrý, V. (2016). *Role starších sourozenců a jejich působení na rozvoj mladších sourozenců*. Nepublikovaná diplomová práce, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Praha.

- Jenkins, J. (1992). *Sibling relationships in disharmonious homes: Potential difficulties and protective effects*. In F. Boer & J. Dunn (Eds.), *Children's sibling relationships: Developmental and clinical issues*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 125 – 138.
- Jones, C. (2016). *Sibling relationships in adoptive and fostering families: A review of the international research literature*. *Children & Society*, 30, 324–334.
- Joseph, S. & Wood, A. (2010). *Assessment of positive functioning in clinical psychology: Theoretical and practical issues*. *Clinical Psychology Review*, 30, 830–838.
- Kaplan, L., Hennon, C. B., & Ade-Ridder, L. (1993). *Splitting custody of children between parents: Impacts on the sibling system*. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 30, 131–144.
- Kebza, V., & Šolcová, I. (2003). *Well-being jako psychologický a zároveň mezioborově založený pojem*. *Československá psychologie*, 47(4), 333-345.
- Kebza, V (2005). *Psychosociální determinanty zdraví*. 1. vyd. Praha: Academia, 263 s. ISBN 80-200-1307-5.
- Kebza, V., Šolcová, I. (2008). *Hlavní koncepce psychické odolnosti*. *Československá psychologie*, 52 (1), s. 1 - 19.
- Klimesh, J. (2000). *Zamyšlení nad sourozeneckou rivalitou*. <http://klimes.mysteria.cz/clanky/psychologie/sourozenci.htm>
- Kohoutek, R. (2001). *Poznávání a utváření osobnosti*. Brno: CERM.
- Langmeier, J. (1974). Matějček Z. *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Avicenum.
- Leathers, S. J. (2005). *Separation from siblings: Associations with placement adaptation and outcomes among adolescents in long-term foster care*. *Children and Youth Services Review*, 27, 793–819.
- MacKinnon, C. E. (1989). *An observational investigation of sibling interactions in married and divorced families*. *Developmental Psychology*, 25, 36–44.
- Macks, R. J., & Reeve, R. E. (2007). *The adjustment of non-disabled siblings of children with autism*. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37, 1060–1067.
- Malá, Z. (2009). *Pěstounská rodina a pěstounská péče pohledem dospělých biologických dětí pěstounů*. Nepublikovaná diplomová práce, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Brno.

- Mantovani, N., & Thomas, H. (2015). *Resilience and survival: Black teenage mothers 'looked after' by the state tell their stories about their experience of care*. *Children & Society*, 29, 299–309.
- Martin, G. (1993). *Foster Care: The Protection and Training of Carers' Children*. *Child Abuse Review*(2).
- Masten, A. S. (1994). *Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity*. In M. C. Wang, & E. W. Gordon (Eds.). *Education resilience in inner-city America: Challenges and prospects* (pp. 3–25). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Masten, A. (2014). *Global perspectives on resilience in children and youth*. *Child Development*, 85 (1), 6 - 20.
- Matějček, Z. (1994) *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 98 s. ISBN 80-85282-83-6.
- Matějček, Z. (2005). *Výbor z díla*. Praha: Karolinum.
- Matějček, Z. (2007). *Po dobrém nebo po zlém?* Praha: Portál.
- Matoušek, O., & Hadinec, M. (1993). *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Sociologické nakladatelství.
- McGhee, J. L. (1985). *The effects of siblings on the life satisfaction of the rural elderly*. *Journal of Marriage and the Family*, 47, 85-91.
- McLoyd, V. C. (1998). *Socioeconomic disadvantage and child development*. *American Psychologist*, 53, 185–204.
- Milevsky, A. (2004). *Perceived parental marital satisfaction and divorce: Effects on sibling relations in emerging adulthood*. *Journal of Divorce and Remarriage*, 41, 115–128.
- Milevsky, A. (2011). *Sibling relationships in childhood and adolescence: Predictors and outcomes*. New York, NY: Columbia University Press.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Tavistock Publ., London.
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Panish, J. B., & Stricker, G. (2001). *Parental marital conflict in childhood and influence on adult sibling relationships*. *Journal of Psychotherapy in Independent Practice*, 2, 3–16.

- Pecora, P. J., Whittaker, J. K., Maluccio, A. N., & Barth, R. P. (2000). *The child welfare challenge: Policy, practice, and research* (2nd ed.). New York, NY: Aldine De Gruyter.
- Poortman, A., & Voorpostel, M. (2009). *Parental divorce and sibling relationships: A research note*. Journal of Family Issues, 30, 74–91.
- Richardson, G. E. (2002). *The metatheory of resilience and resiliency*. Journal of clinical psychology, 58(3), 307-321.
- Riggio, H. R. (2001). *Relations between parental divorce and the quality of adult sibling relationships*. Journal of Divorce and Remarriage, 36, 67–82.
- Ross, H. G., & Milgram, J. I. (1982). *Important variables in adult sibling relationships: A qualitative study*. In M. E. Lamb & B. SuttonSmith (Eds.), *Sibling relationships: Their nature and significance across the lifespan*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 225-249.
- Seligman, M. E. P. (2011). *Flourish: A Visionary new understanding of happiness and wellbeing*. New York: Free Press.
- Sharpe, D., & Rossiter, L. (2002). *Siblings of children with a chronic illness: A metaanalysis*. Journal of Pediatric Psychology, 27, 699–710.
- Sheehan, G., Darlington, Y., Noller, P., & Feeney, J. (2004). *Children's perceptions of their sibling relationships during parental separation and divorce*. Journal of Divorce and Remarriage, 41, 69–94.
- Shlonsky, A., Bellamy, J., Elkins, J., & Ashare, C. J. (2005). *The other kin: Setting the course for research, policy, and practice with siblings in foster care*. Children and Youth Services Review, 27, 697–716.
- Sinclair, I., Wilson, K. and Gibbs, I., (2005). *Foster placements: why they succeed and why they fail*. London: Jessica Kingsley Publications.
- Stewart, R. (1983). *Sibling interaction: The role of the older child as a teacher for the younger*. Merrill-Palmer Quarterly, 29, 47–68.
- Stewart, R. B., & Marvin, R. S. (1984). *Sibling relations: The role of conceptual perspective-taking in the ontogeny of sibling caregiving*. Child Development, 55, 1322-1332.
- Stocker, C., & Youngblade, L. (1999). *Marital conflict and parental hostility: Links with children's sibling and peer relationships*. Journal of Family Psychology, 13, 598–609.

- Šolcová, I. (2009). *Vývoj resilience v dětství a dospělosti*. (1. vyd., 102 s.). Praha: Grada.
- Štěrbová, I. (2016). *Sourozenecké vztahy*.
- Teti, D. M., & Ablard, K. E. (1989). *Security of attachment and infant-sibling relationships: A laboratory study*. Child Development, 60, 1519–1528.
- Tucker, C. J., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2008). *Links between older and younger adolescent siblings' adjustment: The moderating role of shared activities*. International Journal of Behavioral Development, 32, 152–160.
- Unrau, Y. A., Seita, J. R., & Putney, K. S. (2008). *Former foster youth remember multiple placement moves: A journey of loss and hope*. Children and Youth Services Review, 30, 1256–1266.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2012). *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie. Dětství a dospívání*. Karolinum Press.
- Výrost, J., Slaměník, I. (1998). *Aplikovaná sociální psychologie I*. Praha: Portál, str. 304
- Werner, E. E. (1996). *Vulnerable but invincible: High risk children from birth to adulthood*. European Child and Adolescent Psychiatry, 5 (Suppl. 1), 47–51.
- Wojciak, A. S., Range, B. P., Gutierrez, D. M., Hough, N. A., & Gamboni, C. M. (2018). *Sibling Relationship in Foster Care: Foster Parent Perspective*. Journal of Family Issues, 39(9), 2590-2614.
- Wojciak, A. S., McWey, L. M., & Waid, J. (2018). *Sibling relationships of youth in foster care: A predictor of resilience*. Children and Youth Services Review, 84, 247-254.
- Zukow-Goldring, P. (2002). *Sibling caregiving*. In M. H. Bornstein (Ed.), Handbook of parenting: Vol. 3. Being and becoming a parent. Mahwah, NJ: Erlbaum, 253–286.
- Weisner, T. S. (1989). *Comparing sibling relationships across cultures*. In P. ZukowGoldring (Ed.), Sibling interaction across cultures: Theoretical and cultural issues. New York: Springer-Verlag, 11–25.
- Weiss, R. S. (1974). *The provisions of social relationships*. In Z. Rubin (Ed.), Doing unto others. Englewood Cliffs, NJ: PrenticeHall, 17-26.